

Józef Kocur, Wiesława Trendak

Zachowania ryzykowne społecznie a psychobiologia

Risky social behaviours and psychobiology

Zakład Medycyny Ratunkowej i Medycyny Katastrof Uniwersytetu Medycznego w Łodzi

Czynniki psychobiologiczne a zachowanie

Podjęmowane próby wyjaśnienia przyczyn, mechanizmów i uwarunkowań określonych rodzajów zachowania i – szerzej – funkcjonowania w środowisku społecznym, wskazują, że zachowanie jest zależne od wielu czynników, które w różny sposób i w różnym stopniu wpływają na jego charakter i przejawy.

W większości tego rodzaju analiz dominuje nurt kulturowo – społeczny, akcentujący znaczenie czynników społecznych, kulturowych czy politycznych w relacjach jednostka – społeczeństwo. Znacznie rzadziej wskazuje się na rolę czynników psychobiologicznych, które mogą niekiedy wywierać dominujący wpływ na postawy, zachowania i funkcjonowanie w środowisku (3).

Niedoceniając znaczenia czynników związanych ze stanem psychofizycznym jednostki w jej różnorodnych rodzajach aktywności indywidualnej i społecznej ma – jak się wydaje – różne przyczyny. Jednymi z nich mogą być z pewnością duże trudności w ocenie rodzaju i charakteru związków między stanem zdrowia jednostki, zwłaszcza między stanem psychicznym, różnymi przejawami zachowań i aktywności.

Szczególną, ale bardzo ważną dla analizowanego zagadnienia sytuacją, jest podejmowanie prób ustalenia takich związków w odniesieniu do osób znaczących, mających duży wpływ na różne przejawy życia społecznego, w stosunku do których istnieją podejrzenia o obecność zaburzeń psychicznych. Wariantem takiej sytuacji jest poszukiwanie wyjaśnienia przyczyn i mechanizmów zachowań odbiegających od powszechnie uznawanych standardów, w tym zachowań niebezpiecznych społecznie, z ukierunkowaniem tych poszukiwań na rolę czynników psychobiologicznych. Ten aspekt zagadnienia dotyczy przede wszystkim zachowań i postaw występujących w dużych częściach populacji, niekiedy całych grup społecznych czy narodów.

Predyspozycja do określonych zachowań jest w dużej mierze uwarunkowana przez czynniki genetyczne, ale także przez nabyte doświadczenia, procesy uczenia się i inne czynniki kulturowo – społeczne, które odkładają się na matrycy genetycznych predyspozycji.

U człowieka podstawowymi czynnikami kształtującymi określone zachowania, a jednocześnie będącymi ich elementami składowymi, są m. in. te funkcje psychiczne, które są związane z zabezpieczeniem realizacji najważniejszych psychobio-

logicznych i społecznych celów jednostki. Funkcjonowanie tych systemów wspomaga przetwarzanie informacji przez mózg i generuje odpowiednie zachowania (17).

Według teorii behawioralnych zachowanie człowieka jest regulowane przez wpływy środowiska i stanowi efekt procesu uczenia się opartego o warunkowanie klasyczne lub instrumentalne (sprawcze). Teorie te nie uwzględniają jednak zjawisk wewnątrzpsychicznych przy wyjaśnianiu mechanizmów zachowania; lukę tę starają się wypełnić teorie poznawcze, które również twierdzą, że zachowanie człowieka jest wynikiem procesów uczenia się, ale wskazują przy tym na fakt, że uczenie się prowadzi do powstania określonych struktur psychicznych wpływających na zachowanie. Najważniejsze z nich to struktury poznawcze, przekonania i postawy, które odgrywają decydującą rolę w kształtowaniu rodzaju reakcji i zachowań w relacjach jednostki z otoczeniem (7).

Według tych koncepcji człowiek może sterować swoim zachowaniem poprzez świadome formułowanie celów i przewidywanie sposobów ich osiągnięcia. Zdobyte doświadczenia życiowe, ich ocena i znaczenie mają istotny wpływ na tworzenie się obrazu własnej osoby, czyli zbioru wiedzy o sobie i samooceny. Samoocena z kolei wyraża określony stosunek emocjonalny wobec siebie i wobec określonych cech własnej osobowości. Doświadczenie osobiste decyduje także o rodzaju i poziomie samoakceptacji, o satysfakcji (lub jej braku) z zaspokojenia własnych potrzeb i ambicji (15).

Wszelkie zaburzenia procesów zaspokajania potrzeb czy poczucie braku akceptacji ze strony osób znaczących mogą prowadzić do zakłóceń w funkcjonowaniu społecznym, przejawiających się także zaburzeniami zachowania.

Obawy, że rozwój nauk humanistycznych i społecznych sprawi, że znaczenie biologii jako istotnego czynnika wpływającego na ludzkie zachowania, zostanie pomniejszone, nie sprawdziły się. Biologia nadal odgrywa ważną rolę w wyjaśnianiu różnic między jednostkami

w obrębie danej populacji, a prognozowany postęp wiedzy o ludzkich genach z pewnością pozwoli lepiej określić rolę i znaczenie genetycznego podłoża wielu nie do końca poznanych chorób i zaburzeń. Wiedza o genetycznych, a więc biologicznych uwarunkowaniach pewnych cech osobowości i zachowań, stanie się zapewne impulsem do poszukiwania nowych technik, pozwalających manipulować tymi cechami.

Ten obszar działalności naukowo – badawczej znajdzie się z całą pewnością w obszarze zainteresowań nie tylko uczonych, ale i polityków, a prezentowane przez nich opcje i światopogląd mogą w znaczący sposób ukierunkowywać same badania jak i sposoby ich praktycznego wykorzystania. Chodzi tu nie tylko o inżynierię genetyczną, a zwłaszcza eugenikę, ale także sterowanie i manipulowanie zachowaniem (8).

Zachowania ryzykowne społecznie

Niektóre zachowania niebezpieczne społecznie dotyczą współczesnej nauki i trwającej już drugiej rewolucji technicznej i biotechnologii. Niektóre już uzyskane produkty biotechnologii stwarzają zagrożenie dla ludzkości, jak choroby hodowlane bakterii odpornych na działanie antybiotyków, nowe typy wirusów, genetycznie zmodyfikowana żywność.

Postępy biotechnologii łączące wielkie potencjalne korzyści z ogromnymi zagrożeniami zmuszają już teraz do zastanowienia się nad stworzeniem międzynarodowych instytucji czuwających nad rozróżnianiem pozytywnych i negatywnych zastosowań biotechnologii oraz mogących egzekwować przestrzeganie tych zasad.

Brak takich norm i instytucji o zasięgu globalnym może sprawić, że zakazy klonowania ludzi czy manipulacji genetycznych na komórkach płciowych, będą omijane: osoby zdecydowane podejmować takie działania przeniosą się tam, gdzie będzie możliwość realizowania takich działań. Można nawet założyć, że także w krajach gdzie będzie prawny za-

kaz przeprowadzania niektórych eksperymentów, zwłaszcza dotyczących biotechnologii człowieka, znajdują się ludzie skłonni do łamania prawa. Powstaje pytanie o motywy tego rodzaju działań: niezależnie od przyczyn zewnętrznych, podłoże tego rodzaju działań, niewątpliwie będących niebezpiecznymi społecznie, tkwi bez wątpienia w strukturach poznawczo – emocjonalno – motywacyjnych osobowości, które decydują m. in. o preferencji określonych postaw, zachowań i działań. w tak kontrowersyjnych etycznie i naukowo zagadnieniach, jak np. aborcja, zapłodnienie in vitro, przedimplatacyjna diagnostyka genetyczna, wybór płci dziecka, badania na komórkach macierzystych, klonowanie reprodukcyjne oraz dla celów badawczych: modyfikacja komórek linii płciowej. Do końca roku 2001 akty prawne regulujące badania nad zarodkami wprowadziło 16 krajów, w tym Francja (pomimo, że aborcja jest tam dopuszczalna), Niemcy, Austria, Szwajcaria, Norwegia, Irlandia, Brazylia, Peru oraz Polska. w takich krajach jak Finlandia, Szwecja i Hiszpania dozwolone są badania na zarodkach, lecz jedynie na tych, które powstają jako nadwyżka po procedurze zapłodnienia in vitro. Jedne z najostrzejszych praw obowiązują w Niemczech – uregulowano tam wiele obszarów, włączając w to nadużycia wobec ludzkich zarodków, wybór płci zarodka, sztuczną modyfikację ludzkich komórek linii płciowej, klonowanie oraz tworzenie chimer i hybryd (16). o tym, że istnieje pilna konieczność utworzenia skutecznych instytucji naukowych świadczą próby podejmowane w niektórych krajach przez określone grupy ludzi (w tym członków sekt) niebezpiecznych medycznie i społecznie eksperymentów. Podjęto np. próbę przeniesienia ludzkiego DNA do oocyty krowy, utworzono zygotę, wyhodowano ją do stadium blastocysty i dopiero wówczas zniszczono tę hybrydę stworzoną przy użyciu ludzkich genów. Pomimo powszechnego potępienia znajdują się osoby podejmujące próby klonowania reprodukcyjnego, a więc wysoce nienaturalnej formy rozrodu, w której sklonowane

dziecko jest związane ze swoimi rodzicami w sposób całkowicie asymetryczny. Dochodzi wówczas do sytuacji, kiedy sklonowane dziecko jest jednocześnie dzieckiem i bliźniakiem tego rodzica, po którym dziedziczy geny, z drugim rodzicem nie jest w ogóle spokrewnione (6).

Zachowania ryzykowne społecznie, czyli noszące w sobie znamiona szkodliwości zarówno dla osoby reprezentującej taki styl funkcjonowania, jak i dla otoczenia, są uwarunkowane psychobiologicznie i środowiskowo. Analiza takich zachowań w odniesieniu do pojedynczych osób pozwala zwykle na określenie ich przyczyn, mechanizmów i uwarunkowań; znacznie trudniej dokonać takich ustaleń w odniesieniu do zachowań obserwowanych w skali masowej, np. w określonych środowiskach, grupach społecznych, narodowych. Dość często podejmowane są próby powiązania określonych sposobów funkcjonowania społecznego opartych na najczęściej obserwowanych zachowaniach, z cechami mającymi specyficzne związki z tzw. charakterem narodowym (18). Jeśli przyjąć, że termin ten należy rozumieć jako zbiór najczęściej spotykanych a zarazem wyróżniających daną społeczność czy naród cech psychobiologicznych oraz systemów wartości, postaw i przekonań, to można uznać za zasadne próby związania zachowań w skali makrosocjalnej z rodzajem i specyfiką charakteru zbiorowego przypisywanego danemu społeczeństwu.

Funkcjonowanie społeczne, psychobiologia, charakter narodowy

Skoro charakter narodowy jest rozumiany jako suma charakterów indywidualnych składających się na daną populację, to nasuwa się przypuszczenie, że funkcjonowanie społeczne danego narodu może być pochodną funkcjonowania pojedynczych osób z danej populacji. Mechanizmy takiego „przełożenia” są jednak bardziej złożone, niż mogłoby to wynikać z prostego sumowania. Wynika to przede wszystkim z faktu, że pomimo podobnego

psychobiologicznego podłoża, zachowania społeczne podlegają silniejszym niż zachowania indywidualne wpływom czynników społeczno – kulturowych czy politycznych (1, 11).

Znane są jednak wyniki badań wskazujących, że w procesie kształtowania określonych poglądów i myślenia politycznego, czynniki psychobiologiczne, zwłaszcza związane ze sferą emocjonalną, ponad trzykrotnie przewyższają swym wpływem rolę czynników demograficznych czy społeczno - ekonomicznych (12). Ocena tych zależności jest utrudniona ze względu na mnogość i często kontrowersyjność koncepcji dotyczących różnych form poznawczego i społecznego funkcjonowania jednostek i grup społecznych. To, co dla niektórych jest wynikiem procesu socjalizacji w określonych warunkach społecznych i kulturowych, dla innych jest uniwersalną cechą charakteru jednostek lub narodu.

Przyjęcie tezy o uniwersalności pewnych procesów warunkujących określone zachowania społeczne może mieć istotne znaczenie, ponieważ z jednej strony może wskazywać, że takie niebezpieczne społecznie postawy i zachowania, jak rasizm, etnocentryzm czy uprzedzenia są powszechne i nieuniknione, z drugiej zaś może pomniejszać znaczenie procesów społecznych, historycznych czy kulturowych (9).

Niezależnie jednak od przyjętej koncepcji, rola emocji w formowaniu określonych zachowań społecznych nie podlega kwestionowaniu. w badaniach amerykańskich stwierdzono ponadto, że emocje, z zwłaszcza emocje negatywne, są pierwotne wobec świadomych sądów o polityce i osobach związanych ze światem polityki (4). Przekłada się to m. in. na przyjmowanie takich niekorzystnych postaw, jak brak zaufania do demokracji, niewiara w jawność i uczciwość życia politycznego, możliwości społecznej kontroli tego życia, osłabienie przekonania o efektywności wielu podstawowych procedur demokratycznych (np. wyborów), itp. (11). Takie postawy mogą być również

przyczyną negatywnych społecznie zachowań.

Jeśli podjąć próbę odniesienia tych zagrożeń do społeczeństwa polskiego, to należałoby w pierwszej kolejności określić cechy dominujące w polskim charakterze narodowym. w większości opisów cech, postaw i zachowań uznawanych za typowe czy przeważające w społeczeństwie polskim, wskazuje się na przewagę cech negatywnych psychologicznie i społecznie (13). Zgodnie z dość powszechnie akceptowanym poglądem o większej stabilności a nawet inercji postaw i zachowań o podłożu emocjonalnym (14), to przeważające w charakterze narodowym Polaków cechy skritotymiczno – hysteroidalne (2, 5, 10) mogą rzeczywiście w sposób niekorzystny formować wiele zachowań społecznych.

Tego rodzaju zjawiska i ich psychospołeczne oraz psychobiologiczne uwarunkowania powinny być poddawane analizom nie tylko o charakterze poznawczym, ale także praktycznym, ponieważ dotyczą one również obszaru kształtowania polityki społecznej.

Streszczenie

Czynniki psychobiologiczne są coraz częściej uważane za modulatory i regulatory ludzkich zachowań oraz odgrywające istotną rolę w wyjaśnianiu i interpretacji różnic między jednostkami określonej populacji.

Prezentowana praca analizuje psychobiologiczne uwarunkowania zachowań ryzykownych i niebezpiecznych społecznie w oparciu o dane psychohistorii i kazuistykę psychobiograficzną.

Słowa kluczowe: psychobiologia, zachowania ryzykowne społecznie

Summary

Risky social behaviours and psychobiology

The psychobiological factors are considered more frequently as modulators and

regulators of the human's behaviours. It takes as well important place in explanation and interpretation the differences between individuals particular population. The presented study analyses psychobiological background of the risk and social dangerous behaviours in the base on psychohistory and psychobiographical casuistic data.

Keywords: psychobiology, risky social behaviours

Bibliografia

1. Bohner G.: Wanke M.: Postawy i zmiana postaw. Gdańskie Wyd. Psychol. 2005.
2. Brzezicki E.: Typy psychofizyczne na ziemiach polskich i ich reakcje duchowe. Przegl. Lek. 1947, 7, 14-21.
3. Clarke D.: Zachowania prospołeczne i antyspołeczne. Gdańskie Wyd. Psychol. 2005.
4. Conover P. J., Feldman S.: The origins and minings of liberal/conservative self-identifications. An. J. Poli.. Soc. 1981, 25, 617-645.
5. Dąbrowski K.: o charakterze narodowym Polaków. Regiony 1992, 106-129.
6. Eisenberg L.: Would cloned human beings really be like sheep ? N. Engl. J. Medicine 1999, 340, 471-475.
7. Eblis A.: The revised ABC's of rational – emotive therapy. J. Rational-Emotive and Cognitive-Behavioral Therapy, 1991, 9, 139-172.
8. Fukuyama F.: Koniec człowieka. Konsekwencje rewolucji biotechnologicznej. Wyd. Znak, Kraków 2004.
9. Jarymowicz M.: Schematy „Ja”, „My”, a uprzedzenia międzygrupowe. Kolo-kwia Psychol. 1992, 1, 45-57.
10. Kępiński A.: Psychopatie. PZWL Warszawa, 1988.
11. Korzeniowski K.: Utrata i poszukiwanie społeczno-politycznego sensu. Anomia i paranoja polityczna. W: Skarżyńska K. (red.): Podstawy psychologii politycznej. Zysk i S-ka, Poznań 2002, 293-321.
12. Kunda Z., Yhagard P.: Forming impressions from stereotypem, traits and behaviors: a paralel-constraint-satisfaction theory. Psychol. Rev. 1996, 103, 2, 284-308.
13. Lewandowski E.: Charakter narodowy Polaków i innych. Aneks-Polityka, Londyn-Warszawa 1995.
14. Lewis M., Haviland-Jones J.: Psychologia emocji. Gdańskie Wyd. Psychol. 2005.
15. Maslow A. H.: Motywacja i osobowość. PAX Warszawa, 1990.
16. Shapiro H. T.: Ethical and policy issues of human cloning. Science 1997, 227, 195-197.
17. Stevens A., Price J.: Evolutionary psychiatry: a new beginning. Routledge London, 1996.
18. Walas T. (red.): Narody i stereotypy. MCK Kraków, 1995

Adres do korespondencji

Józef Kocur
Zakład Rehabilitacji Psychospołecznej UM
Pl. Gen. J. Hallera 1
90-547 Łódź
tel.: 0 42 6399327
e-mal: kocur@achilles.wam.lodz.pl